

## از یادداشتهای

## مرحوم

## محمد ولی خان

## خلعتبری

« سپهسالار اعظم »



### محمد ولی خان خلعتبری

( بواسطه فورس ماژور امضاء میکنم )

در کتاب ایران در جنگ بزرگ

۱۹۱۸-۱۹۱۴ تألیف مرحوم مورخ الدوله

سپهر ( صفحه ۳۴۸ چنین درج شده ) سه

شنبه ۲۹ جمادی الاخره ۱۳۳۴ دوم ۱۹۱۶

بالاخره دولت در مقابل فشار سفارتین روس

وانگلیس تسلیم شد کنترل آنها را در امور

مالی پذیرفت و امر وزیر ای دغه اول کمیسیون

مختلط تشکیل شد تا در وجوهی که باسم

موراتوریوم بدولت ایران مساعده داده می -

شود نظارت نمایند کمیسیون مزبور از پنج

نفر ذیل ترکیب یافت هس خزانه دار

( بلژیکی ) امین الدوله ( ایرانی )  
سردار معظم ( ایرانی ) مدل ( روسی ) و  
هوسن ( انگلیسی )

مرحوم مورخ الدوله سپهر در صفحه

۳۶۵ کتاب خود مینویسد : ( شنبه ۵ شوال

۱۳۳۴-۱۹۱۶ موقعی که سفارتین روس و

انگلیس تأسیس کمیسیون مختلط مالیه را به

کابینه سپهسالار اعظم تکلیف کردند دولت

زیر بار نرفت و موفق شد آنها را متقاعد نماید

که نظارت کمیسیون محدود بوجود آستمهان

باشد یعنی تنخواهی که دولتین بعنوان

( موراتوریوم ) میپردازند مورد کنترل

کمیسیون مختلط قرار گیرد اما اخیراً در

نتیجه دسائس رئیس کمیسیون مسیو هس

بلژیکی مراسله ای از طرف هر دو سفارت به دولت

شاهنشاهی تسلیم گردید مشعر بر اینکه کلیه

عایدات و مخارج دولت اعم از مالیه و نظام

و اوقاف وغیره باید به تصویب کمیسیون

برسد و با اطلاع کمیسیون بر عده قشون ایرانی

تحت فرماندهی صاحب منصبان روسی و

انگلیسی افزوده شود چون شه - اهزاده

صادم الدوله راضی نشد که وزارت امور

خارجه طرف مکاتبه سفارتین در این موضوع



### ارسالان خلعتبری

واقع گردد لذا مراسلات را مستقیماً بعنوان ریاست وزراء فرستادند با لطائف الحیل جواب مساعدی از سپهسالار اعظم دریافت داشتند بعبارت آخری سپهسالار را فریب دادند وبدون اطلاع سایر وزراء امضاء از او گرفتند .

آقای احمد احرار در سلسله مقالاتی که در روزنامه اطلاعات نوشته و بصورت کتابی بعنوان مردی از جنگ درآمده در این موضوع در شماره سه شنبه مورخ ۱۹ آبان ماه ۱۳۵۱ روزنامه مزبور چنین مینویسد :

سپهسالار ناچار بود ظرف چهل و هشت ساعت بیادداشت روس وانگلیس جواب بدهد پس ازدوروز مشورت های محرمانه و غیر رسمی سرانجام سپهسالار اعظم بی آنکه قضیه را در هیئت وزیران مطرح کند یا وزراء را بطور رسمی در جریان امر قرار دهد ذیل یادداشت های سفارتین نوشت ( بواسطه فورس مائور امضاء میکنم )

آقای احمد احرار اولین کسی است که در مطبوعات ما موضوع ( بواسطه فورس مائور امضاء می کنم ) را تذکر داده و در موقع طرح اعتبارنامه و ثوق الدوله در مجلس ششم هم به - وثوق الدوله اعتراض شده بود که در موقع جنگ بین الملل اول وقتی سپهسالار رئیس الوزراء وقت تحت فشار روس وانگلیس واقع شد در زیر نامه خود که یادداشت آنها را قبول نموده بود نوشت ( بواسطه فورس مائور امضاء می کنم ) و آنرا از اعتبار انداخت .

آقای ابراهیم صفائی در مقالات خود راجع برهبران مشروطه درباره موضوع یادداشت روس وانگلیس به دولت ایران برای برقراری کنترل در امور مالی چنین می نویسد : در این کابینه بود که سپهسالار ضعف خود را در برابر سیاست خارجی نشان داد و با اصرار ( سرچارلز مارلینگ ) سفیر انگلستان موافقت نامه ای امضاء کرد و در برابر ماهی دویست هزار تومان کمکی که دولت انگلیس از نظر حفظ منافع دو دولت برای بهبود وضع نظامی و مالی ایران بعهده میگرفت امور مالی و اداری کشور را زیر نظر آنان در می آورد و کمیسیون مختلطی بنام کمیسیون ( میکس ) برای این کار تشکیل گردید و با استخدام نیروی انتظامی در شمال توسط روس ها و در جنوب توسط انگلیس ها موافقت شد .

آقای ابراهیم صفائی در این باره از صفحه ۵۷۸ کتاب جنگ جهانی در ایران نقل میکند ( توضیح سپهسالار برای برائت خود در دادگاه تاریخ هنگام امضاء قرارداد نوشت ) نظر باوضاح کنونی و فورس مائور قبول مینمایم )

در مقالات آقای ابراهیم صفائی موضوع قبول یادداشت روس وانگلیس بصورت موافقت نامه ای با سرار سفیر انگلستان عنوان شده ولی اصل موضوع که پیشنهاد روس وانگلیس بصورت اولتیماتوم چهل و هشت ساعته بود که دولت میبایستی قبول یا رد کند بیان نشده چنانچه در مورد اخراج شوستر امریکائی دوسال قبل از آن هم اولتیماتوم بوسیله دولت تزاری روسیه داده شده بود و معمولاً اولتیماتوم است که با قید مدت داده می شود نه قرارداد ولی آقای احمد احرار موضوع اولتیماتوم را روشن کرده است .

در کتاب مرحوم مورخ الدوله سپهر ( صفحه ۴۱۰ ) باز در موضوع این یادداشت دولت روس وانگلیس مطالبی نوشته شده که نقل می شود ( یکشنبه ۸ آذر ۲۳ جمادی الاخر ۱۵

آوریل ۱۹۱۷ جریده کاوه منطبقه برلن اوضاع سیاسی ایران را مورد مذاقه قرارداد و مقاله جالبی تحت عنوان باز ( اتمام حجت ) به رشته تحریر در آورده است که نظر با اهمیت مطلب بدرج عین آن می پردازیم :

« اینک از تلگرافات واصل بچراغ فرنگ معلوم می شود که بازیک اتمام حجت تازه برای سلب آخرین حقوق استقلال ایران از طرف دو جلاد این مملکت بدولت بیچاره ایران در ۱۸ ربیع الثانی امسال داده شده است به مهلت دوازده ... سپهسالار بعد از دوازده روزه پادداشت بعنوان ( حالت اجباری ) بدون مشاوره با اعضاء کابینه و بدون اطلاع اعلیحضرت شاه شخصا جواب بدو سفارت نوشته بود . »

با توجه باین سوابق واضح می شود که روس و انگلیس بدولت ایران اولتیماتوم دو روزه نسبت بمواد پادداشت خود داده بودند و این سابقه برای اولین دفعه در ایران در روابط بین المللی گذاشته شده که رئیس دولتی که قبول اولتیماتوم را می کند در ضمن قبول در ذیل امضاء خود می نویسد که قبول بعلمت وضع آن روز فورس ماژور بوده است .  
اینک از یادداشت های سپهسالار تنکابنی در این باره نقل می شود :

( دولتین روس و انگلیس گفتند که آنها باید کنترل داشته باشند که یکی رئیس خزانه شما باشد و دوفر دیگر از بزرگان قوم قبول کردیم ولی در نوشته شان نوشتیم که این قبول از روی فورس ماژور است فی الحقیقه این نوشته من تمام امتیاز و اسناد خارجه را لغو کرد معلوم می شود آنچه اسناد گرفته اند فورس ماژور بود نه از روی صحت و قرارداد صحیح )

( خدا را بشهادت می طلبم که بنده بغیر از خدمت بمملکت و آبادی ملک و ملت خیالی درس نداشته و دادم حفظ این ملک و خود و فاهیل و آتیه و عاقبت را در این می دانستم و می دانم و خیر خواه بودم اولاً بغیر از خدمت بمملکت و ملت خیانتی از من ناشی نشد می گویند کنترل مالیه دادم این دروغ است آنچه را که من در جواب سفارتین نوشتم در چنته و کیف من حاضر بگیرند و بخوانند بر فرض هم کرده باشم آنها نظری در مالیه داشته باشند از روی اضطرار و جبر و خیالات استقلال آتیه مملکت بعد از صلح بود که سلطنت و دولت ما را منحل نکنند )

مرحوم حاج مخبر السلطنه هدایت که در زمان جنگ بین الملل اول والی فارس و با حزب دموکرات همکاری داشت و از رجال سیاسی معروف آن زمان بود در کتاب خاطرات و خطرات صفحه ۲۹۱ در موضوع یادداشت دولتین روس و انگلیس در زمان ریاست وزراء سپهسالار چنین می نویسد :

( سپهسالار ولی خان تنکابنی روی کار آمد مدتی کشمکش بر سر امضاء تقاضاهای زشت بلکه قبیح در بین بود آخر بی شهادت دولتین را امضاء و در هلابین تصویب مجلس آتیه را گنجانند و نمره غلط بورقه گذارند که بعد در مواقع استشهاد به آن ورقه در وزارت خارجه مطلب دیگر درآمد این هنر را هم از سپهسالار دیدم و انتظار نمی رفت چه مردی بی باک و بی محابا و برای

هر تهور و تجاوزی حاضر و مبلغ هنگفتی هم به بانک روس مقروض است پس از کشف نمره غلط سپهسالار هم عذرش خواسته شد (

متأسفانه این موضوعی را که حاج مخبر السلطنه در یادداشت‌های خود تذکر داده نویسندگان دیگر وقایع آن زمان تذکر نداده و شاید از آن بی‌اطلاع بوده‌اند و حاج مخبر - السلطنه که در آن زمان با حزب دموکرات همکاری داشته در جریان وقایع ریز بوده چنین مطلبی را نوشته است که میرساند هیئت دولت از جریان جواب سپهسالار به روس و انگلیس بی‌اطلاع بوده و در نمره عوضی گذاشتن بجواب یادداشت روس و انگلیس با هم توافق داشته‌اند که سابقه رسمی از آن جواب با تصویب هیئت دولت وجود داشته باشد که بعداً هم چنانچه حاج مخبر السلطنه نوشته معلوم شد نمره عوضی به جواب زده بودند والا شخصی مثل حاج مخبر السلطنه اگر چنین امری صحت نداشت و واقع نشده بود در یادداشت‌های خود نمی‌نوشت .

در این موقع که از یادداشت‌های سپهسالار نقل می‌کنم لازم بود این سوابق تذکر داده شود .

مرحوم ملک‌الشعراء بهار هم در کتاب تاریخ مختصر احزاب سیاسی ( انقراض قاجاریه ) اشاره مختصری باین موضوع در صفحه ۲۴ نموده از این قرار ( در کابینه سپهدار موفق شدند سندی از دولت ایران تحصیل نمایند و به موجب آن سند دولتین در امور مالی ایران بالخاصه بوسیله کمیسیون مختلط حق مداخله یافتند و گفته می‌شد که این قرارداد را تنها رئیس‌الوزراء و وزیر امور خارجه ( صارم‌الدوله ) امضاء کرده و سایر وزراء موافق نبوده‌اند ) .

بهر حال برای روشن شدن موضوع در این موقع که از یادداشت‌های سپهسالار نقل می‌کنم لازم دانستم این سوابق را ذکر کنم در موضوع یادداشت روس و انگلیس با توجه به کتاب تاریخ مختصر احزاب سیاسی ملک‌الشعراء بهار معلوم می‌شود که سپهسالار علاوه از درج این عبارت ( نظر با وضاع کنونی فورس ماژور قبول مینماید . . )

نه تنها تصویب مجلس شورای بلکه تصویب مجلس سنا هم شرط شده است که تاکنون لزوم تصویب مجلس سنا را از نویسندگان کسی تذکر نداده و مرحوم ملک‌الشعراء بهار در صفحه ۲۵ کتاب نامبرده آنرا با نقل از جواب سپهسالار روشن نموده است .

این یادداشت‌ها و سوابق وسیله ایست برای اشخاصی که بی‌طرفانه بخواهند بر پایه تحقیق در این مسائل قضاوت کنند .